

LÜTFİ PAŞA'NIN MEZHEPLERE BAKIŞI*

LUTFI PASHA'S VIEW ON SECT

İSMAİL ÖZTÜRK – MUSTAFA GÖREGEN

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ – DR. ÖĞR. ÜYESİ

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ – KARABÜK ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
eflanili.Ozturk78@gmail.com – mustafagoregen@karabuk.edu.tr

Öz:

Lütfi Paşa dinin temel ilke ve prensiplerine yönelik değerlendirmelerini var olan mezhepler üzerinden yapmıştır. Erken dönemden itibaren meydana gelen mezhepleri hak ve bâtil olmak üzere iki sınıfa ayırarak, hak mezhebin Ehl-i sünnet, diğerlerinin bâtil olduğunu vurgulamış, bu konuda katı bir tutum ve davranış sergilemiştir. Öyle ki, Eş'arîler'in, Mâtürîdîler'den farklı görüşlere sahip olmasına bile tahammül edememiştir. Lütfi Paşa'nın katı tasavvufî ve fıkhi bakış açısı mezhepleri değerlendirme konusunda da belirleyici bir unsur olmuştur. Ehl-i sünnete sınıksız bağlı olan Lütfi Paşa bu anlayışın kapsam ve sınırlarını Mâtürîdî geleneği takip ederek Kur'an ve sünnet ölçüsünde belirleme gayreti içine girmiştir. Ehl-i sünnet dairesi dışında kalan tüm fiil, davranış ve düşünceleri sert bir dille eleştirmiştir. Bu inanç ve anlayışlara sahip tüm oluşumları İslam inanç ve düşünce sistemi dışında bırakarak bâtil oluşumlar olarak nitelendirmiştir. Bu çalışmamızda, Lütfi Paşa'nın konuya ilişkin Hayat-ı Ebedî adlı eserinde ortaya koyduğu fikir ve görüşler çerçevesinde, yazarın mezhep tanımları ve tasnifleri değerlendirilecektir. Lütfi Paşa'nın yapmış olduğu tasnif incelendiğinde öteden beri yapılmış Hanefî-Mâtürîdî itikadi çerçevesinde olduğu görülmüştür. Lütfi Paşa 73 fırka hadisinden hareketle tasniflemesini yapmıştır. Yapmış olduğu tasniflemede 6 büyük ekolün her birinin 12'şer tali fırkasının olduğunu varsaymıştır. Son olarak ise fırka-i nâciye olarak Ehl-i sünneti işaret etmiştir. Lütfi Paşa'nın eserlerinde, Ehl-i sünnet dairesine girebilmek için yapılması gereken fiiller, düşünceler ve takınılması gereken tavırlar genişçe yer bulmuştur. Lütfi Paşa'nın Ehl-i bid'at olarak nitelendirdiği fırkaların konuları ve düşünce sistemleri de eserlerinde irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Mezhep, Tarih, 73 Fırka, Ehl-i Sünnet, Lütfi Paşa.

Abstract:

Lutfi Pasha made his evaluations of the basic principles and principles of religion based on existing sects. He divided the sects that emerged from the early period into two classes, namely true and false, and emphasized that the true sect was the Sunni and the others were false, and displayed a strict attitude and behavior on this issue. So much so that he could not even tolerate the Asharites having different views from the Maturidis. Lutfi Pasha's strict mystical and fiqh perspective has also been a determining factor in evaluating sects. Lutfi Pasha, who was a firm adherent of the Sunnah, endeavored to determine the scope and limits of this understanding in accordance with the Quran and Sunnah, following the Maturidi tradition. He harshly criticized all actual behavior and thoughts outside the circle of Sunni, and did not evaluate all formations with these beliefs and understandings within the Islamic belief and thought system, and described them as superstitious formations. In this study, Lutfi Pasha's sect definitions and classifications will be evaluated within the framework of the ideas and opinions put forward in his work titled Hayat-i Abadi. When the classification made by Lutfi Pasha was analysed, it was seen that it was within the framework of the Hanafî-Mâtürîdî theology. Lutfi Pasha made his classification based on the hadith of 73 factions. In his classification, he assumed that each of the 6 major sects had 12 secondary sects. Lastly, he pointed to the Ahl al-Sunnah as the fırka-i nâciye. In Lutfi Pasha's works, the actions, thoughts and attitudes to be adopted in order to enter the circle of Ahl al-Sunnah are widely covered. The positions and systems of thought of the sects that Lutfi Pasha labelled as Ahl al-bid'at were also examined in his works.

Keywords: History, Sects, 73 Sects, Ahl al-sunnah, Lutfi Pasha.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	25.09.2023	29.06.2024	30.06.2024	0009-0000-3573-7051 0000-0003-2546-2810

İNTİHAL/PLAGIARISM	DOI NUMARASI/DOI NUMBER
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.	https://doi.org/10.62188/ilahiyat.1366073

ATIF/CITE AS

Öztürk, İsmail –Göregen, Mustafa. "Lütfi Paşa'nın Mezheplere Bakışı / Lutfi Pasha's View on Sect". *ilahiyat 12* (Haziran/June 2024): 39-52.

* Bu çalışma, yazarın "Lütfi Paşa'nın İtikadi Görüşleri ve 73 Fırka: Hayat-ı Ebedî Örneği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. LÜTFİ PAŞA'NIN EHL-İ SÜNNET TANIMI

Lütfi Paşa Osmanlı sarayına devşirme olarak girmiş yetenekli ve disiplinli bir politikacıdır. Bulduğu konum gereği disiplinli yaşama önem vermiş, devlet terbiyesi almış, kanun ve nizamdan tarafa olmuş, ahlaklı siyaset yürütmeye çalışmıştır. Bu yaşayış tarzı inancına da yansımış ve inancı gereği Hanefi-Mâtürîdî çizgiye sıkı sıkıya bağlılık göstermiştir. Nitekim Ehl-i sünnet çizgisinde olmasına rağmen Eş'arîlerin görüşlerini dahî kuvvetle eleştirdiği eserlerinde görülmektedir.

Lütfi Paşa ilmi yönünü daha çok fıkıh ve tasavvuf alanlarında geliştirmiştir. Yapmış olduğu çalışmalarda bu açıkça görülmektedir. Fakat dönemindeki Şii-Alevî siyasi politikalarının da etkisiyle Kelam ve İtikadi Mezhepler konularına da mesafeli kalmamış, bu konulardaki görüşlerini gerek *Hayat-ı Ebedî* isimli risalesinde, gerekse 73 fırka teorisinden hareketle ortaya koyduğu *Fırak ve Dalle* risalesinde açıkça belirtmiştir.

Hayat-ı Ebedî eserini 7 ana bölümde işlediği görülmüştür. Bu eser, genel olarak İtikadi Mezhepler ve Kelam olarak iki ana başlıkta özetlenebilir. Mezhepler konusuna bakışını 73 fırka hadisinden hareketle geliştirmiştir. Müellif kendi görüşlerini Ehl-i sünnetle bağdaştırmıştır. Ehl-i sünnetin görüşlerini aynı eserde 10 başlıkta sıralamıştır. Özetle Lütfi Paşa Ehl-i sünnetin şu özelliklerini vurguladığı söylenebilir:

1. “Namazların cemaatle kılınmasına riâyet etmek
2. Resulullah'ın ashabına saygı duymak ve onları eleştirmemek
3. Devlet başkanına isyan etmemek
4. İmanında şüpheye yer vermemek
5. Kader konusunu imandan sayıp, her şeyin Allah'ın takdiriyle olduğunu bilmek, bu konuda aksi görüşlerle ilgilenmemek
6. Dini düşüncelerin konuşulduğu yerlerde veya dinle alakalı fiillerin işlendiği yerlerde muhalefet etmemek veya mücadele içerisinde olmamak
7. Ehl-i tevhid olan bir kimseyi kafirlikle suçlamamak
8. Mesh üzerine meshi yolculuk durumu olsun, mukimlik olsun ya da korku durumu olsun caiz görmek
9. Ehl-i kible olan bir kişinin cenaze namazını kılmak.
10. Günahlardan en uzak kişinin imamlık yapmasına teşvik etmek.”¹

Lütfi Paşa'nın yukarıda saymış olduğu Ehl-i sünnet düşünceleri, kendisinin yumuşak tarafını ortaya koymaktadır. O, İslamiyet'in doğru tanımlarını ve imanın gereklerini Ehl-i sünnetin Mâtürîdî çizgisiyle sınırlandırmıştır. Buna karşın eserin devamında Ehl-i bi'datı eleştirmek niyetiyle söylemleri, Ehl-i sünnet düşünce dışındakilerin İslamiyet'le bağdaştırmadığını ortaya koymaktadır. Burada Lütfi Paşa'nın kendinden olmayan düşüncelere kıymet vermediği, hatta küfür, şirk, bidat gibi söylemlerle itham ettiği açıkça görülmektedir.

Lütfi Paşa'nın Ehl-i sünnet tanımında en dikkat çekici nokta, Ehl-i tevhitten kimseyi tekfirle suçlamamasıdır. Ehl-i tevhid, bütün Müslümanların ortak paydası olan Allah'ın varlığına ve birliğine inanıp, Ona hiçbir şeyi benzetmeyip, ortak koşmamaktır. Lütfi Paşa'nın Ehl-i sünnet tarifindeki bu söylemi, diğer mezheplere bakış açısı değerlendirildiğinde, Lütfi Paşa'nın tutarsızlığı

¹ Abdul'mümin Lütfi Paşa, *Hayatü'l Ebedî* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, 953), 63b.

görülecektir. Nitekim O, bu ifadeye zıt bir şekilde kendinden olmayan bütün düşünceleri din dışı ilan edip, kafirlikle suçlamıştır.

Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in tekfir konusundaki tutumunu ortaya koyan çeşitli hadiselere yer verilmiştir. Bunlardan biri, Resulullah'ın Mekke'nin fethi için yaptığı hazırlıkları öğrenip bir mektupla aynı yerdeki yakınlarına gizlice haber vermeye kalkışan, ancak bu girişimi hemen öğrenilen Hâtıb b. Ebî Beltea hakkındaki uygulamasıdır. Hz. Ömer onun münafıklığına hükmederek boynunu vurmak için izin talep edince Resûl-i Ekrem, Hâtıb'dan açıklama istemiştir. Hâtıb, bu işi Mekke'de bulunan akrabalarını korumak amacıyla yaptığını belirtmiştir. Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'na katılan Hâtıb'ın bu davranışını hata diye nitelendirip onu affetmiştir.²

Anlaşılabileceği üzere Ehl-i tevhid olan bir kimsenin tekfir edilmesine sünnet izin vermemiştir. Hatta Ebu Hanife başta olmak üzere Ehl-i sünnet alimleri Ehl-i kibleyi tekfir etmeyi uygun bulmamıştır. Zira Ehl-i kiblenin dinin kesinlikle bilinen bütün ilkelere inandığı kabul edilir.³

Lütfi Paşa'nın Ehl-i sünnet hakkındaki bu mütevazî tanımlarının arkasında dikkatle incelendiğinde diğer mezheplerin İtikadi bazı görüşlerini eleştirdiğine ulaşılabılır. Örneğin "imanda şek" etme konusunda Ehl-i Sünnet-i Hassa olarak bilinen Selefilere ve Eş'arîlere eleştirdiği anlaşılabilir. Bu mezhep taraflarının büyük çoğunluğu imanın tanımında amellere yer vermiş, dolayısıyla amellerin nihai durumu bilinemediğinden imanlarında istisnaya yer vermişler ve şüpheli duruş sergilemişlerdir.

Yine örnek vermek gerekirse, Ehl-i sünnet olabilmek için hayır ve şerrin Allah'tan olduğunu kabul etmek gerektiğini eserinde belirtmiştir. İtikadi olarak düşünüldüğünde Mu'tezileyi bu noktada eleştirdiği söylenebilir. Zira genel kabul olarak amentü esaslarında Mu'tezile, hayır ve şerre yer vermemiştir. Eserde de geçtiği üzere Mu'tezile, Allah'a atfen yalnızca hayrı yarattığını, şerri kulların kendisi kazandığı veya şeytan tarafından nefislere yüklendiğinden bahsetmektedir. Mu'tezile açısından düşünüldüğünde ise, Mu'tezilenin temel prensiplerden biri olan adalet görüşüne bu husus uygun düşmemektedir. Çünkü insan kendi fiilini yaratır. Allah insanı kendi iradesinde hür bırakmıştır. Bu nedenle onları sorumlu varlıklar kabul etmiştir.⁴

Hayat-ı Ebedî eserinde Lütfi Paşa, Ehl-i sünnet hakkında bu şekilde görüş beyan ederek kendi düşüncelerini savunmuştur. Buna karşı düşünceleri de Ehl-i heva içerisinde tasnifleme yaparak belirtmiştir. Bu tasniflemeyi 73 fırka hadisinden de hareketle 6*12+1 şeklinde yapmıştır. Bu formül açıkça ifade edildiğinde 6 tane ana ekolün her birinin 12'şer tane tali fırkasının olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeyi eserlerinde açıkça belirtmiş olsa da bu formülü uygulamadığı bizzat aynı eserlerinde gözlenebilmektedir. Nitekim Yahudi fırkası olan İnaniyye mezhebini dahi eserinde incelemiştir. Yine Dehriye ve Laedriyye (bilinememezlik) gibi felsefi düşüncelere yer vermiş olması bu formülde müellifin başarılı olamadığını göstermektedir. Kaldı ki Lütfi Paşa'nın bu tasnifinin tutarsızlığını bizzat kendisi de ifade etmiş olup, bu fırkaların Razi'den rivayetle 72 değil 700'e kadar çıkacağını ifade etmiştir.⁵ Lütfi Paşa bu söylemde bulunmasına rağmen fırkaları 72'ye tamamlama gayreti gütmüş olması da fırka-i Naciye hadisi olarak bilinen hadise uygun davranma gayreti gütmüş olup, müellifin eleştirilme yönünü ortaya çıkarmıştır.

2. LÜTFİ PAŞA'NIN EHL-İ BİD'AT FIRKA TASNİFİ

İnsanoğlu öteden beri yaşamış olduğu topluma ya yön vermekte ya da o toplumun düşüncelerini benimsemektedir. Lütfi Paşa'nın dönemi mezhepsel olarak çalkantılı bir dönem olmasa da Osmanlı Devleti'nin siyasi politikalarının Şîa mezhebiyle uyumsuzluk gösterdiği de söylenebilir. Devlet yanlısı Lütfi Paşa'nın ise bu ortamda Şîa başta olmak üzere Ehl-i sünnet dışı bütün görüş ve

2 Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/351.

3 Yavuz, "Tekfir", 40/352.

4 Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 212.

5 Lütfi Paşa, *Hayatü'l Ebedi*, 61a.

mezhepleri eleştirmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Lütfi Paşa'nın Devletteki rütbesi, şahsi olarak tanınmasına fırsat oluşturmuştur. Görüşlerinde döneminde benimsendiği tahmin edilebilir. Kaldı ki *Hayat-ı Ebedî* eserini yazma nedeni olarak dönemindeki Ehl-i bid'atı ve Ehl-i hevayı kendilerinden ayırt etmek isteyenlerin isteği üzerine eseri kaleme aldığını bizzat belirtmiştir.⁶

Bu duygularla birlikte Lütfi Paşa İtikadi Mezhepleri ele almıştır. 72 fırka geleneğinin bir örneğini teşkil edecek halde yazmış olduğu eserlerde Ehl-i heva mezhepleri 6 sınıfta tasnif etmiştir. Bu 6 sınıfa Haricilerle başlamış, Cebriye, Râfızîye, Mu'tezile, Müşebbihe ve Mürcie olarak devam etmiştir. Bu 6 sınıfın her birinin 12'şer kolu olduğunu söylese de bunu eserlerinde tam manasıyla uygulayamadığı görülmüştür. Eseri incelendiğinde en fazla Şîa gruba yer verdiği rahatlıkla anlaşılmıştır. Yapmış olduğu tasnifleme de 19 tane Râfızî- Şîi fırkaya ulaşılmıştır. Müellif, Râfızî fırkaları imamet yönünden eleştirmiş ve bu fırkaları tekfir etmiştir. Râfızîleri, Hz. Muhammed'den sonra halife olarak Hz. Ali'yi benimsedikleri gerekçesiyle tekfir etmiştir. Hatta bir adım daha öte geçerek Hz. Ali'yi dahi hakkı olan imamet için mücadele etmediğinden ötürü Rafızilerin Hz. Ali'yi tekfir ettiklerini belirtmiştir.

2.1. LÜTFİ PAŞA'NIN TASNİFİNDE RÂFİZİ FIRKALAR

Lütfi Paşa yukarıda belirttiğimiz gibi fırka tasnifinin büyük çoğunluğunu Râfızî gruplarla ilişkilendirmiştir. Lütfi Paşa'nın tasnifinde yer alan Râfızî fırkalar şunlardır: Lam Yezliyye, Cauderiyye, Zeydiyye, Keyfiyye, Muhtârîyye, Fâtımiyye, İsmâiliyye, Nusayrîyye, İshakiyye, Haddabiyye, Zurariyye, Sebeiyye, Süleymânîyye, Şîa, Gurabiyye, Mansûriyye, Mu'favıziyye ve Haşebiyye'dir. Bu fırkaların birkaçı günümüzde varlıklarını sürdürse de çoğunun ancak isimleri bilinmektedir. Lütfi Paşa, bu fırkaları genel olarak Hz. Ali ve onun soyundan olanlara yükledikleri imamet vasfından ötürü eleştirmiştir. Lütfi Paşa, Râfızîleri *Hayat-ı Ebedî* eserinde şu şekilde tanımlamıştır:

*"Evvel dahî bu i'tikadi bir kavimdir. Kimi sahabeleri tekfir ederler, Hazreti Resul'den sonra Hz. Ali'ye biat etmediklerinden ötürü... Ve dahî Hz. Ali'yi tekfir ederler. İmamet onun hakkı iken talep etmeyip terk ettikten ötürü... Bu kelâmı batıllarıyla ve bu i'tikadi fasideleriyle azıp helâk oldular."*⁷

Yukarıdaki tanımdan da anlaşıldığı üzere Lütfi Paşa Râfızîleri, sahabelere küfür itham ettiklerinden küffarlıkla suçlamıştır. Bununla da yetinmediklerini Hz. Ali'yi dahi tekfir ettiklerini söylemiştir. Müellifimiz tanımında Râfızî'lerin imamet konusundaki tavırlarından da bahsetmiştir. Onların ilk 3 halifeye biat eden sahabeleri tekfir ettiğini, hatta Hz. Ali'yi de hakkı olan halifelikten feragat ettiğinden ötürü tekfir ettiklerinden bahsetmiştir. Zamanla Şîa ve Râfızî isimlerinin birbirlerinin yerine geçtiği de olmuştur. Lütfi Paşa'da bu sebeple olsa gerek ki Şîa'yı farklı bir ana fırka olarak göstermemiştir. Bu haseple makalede Râfızî başlığı altında, Şîa ve tali fırkaları da işlenmiştir.

Lütfi Paşa'nın Râfızî fırkaları eleştiri noktası ve tekfir ediş sebepleri önemlerine binâen şu şekilde özetlenebilir:

Lam Yezliyye: Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e iftira attıklarından dolayı müellif fırkayı tekfir etmiştir. Bu fırka hakkında bilgiler kısıtlıdır. Hâkim es-Semerkandi'nin tasnifinde Dehriye ile birlikte bu isim geçmektedir.⁸

6 Lütfi Paşa, *Hayatü'l Ebedi*, 59a-59b.

7 Lütfi Paşa, *Hayatü'l Ebedi*, 64a.

8 Kadir Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 278.

Câuderiyye: Bu fırka halifelerin imametini kabul etmezken, Hz. Resul'den sonra hilafetin asabelikten ötürü Hz. Abbas'a layık olduğunu söylemiştir. Zamanla Abbasilige dönüşen bu akım Şîa ile sürekli imamet konusunda mücadele içerisinde olmuştur.

Zeydiyye: Lutfi Paşa bu fırkanın liderliğini Zeyd b. Esed'in üstlendiğini belirtmiştir. Bu fırkayı ahir zamanda bir nebinin geleceğini düşündüklerinden ötürü tekfir ettiğini bildirmiştir. Zeydiyye'nin görüşlerini Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî sistemli hale getirmiştir. Kendisine tabi grupların isyan başlatması için baskılarına rağmen O kendini, ilmi sahada geliştirmiştir. Geliştirdiği sistem Mu'tezile'nin 5 esasına yakın olup, akıl ön plandadır.⁹ Lütfi Paşa'nın tanımında belirttiği Hz. Muhammed'in milletini nesh konusunda farklı kaynaklarda bilgi geçmemektedir. Zeydiler diğer itikadi konularda olduğu gibi nübüvvet konusunda da ehli sünnete yakın mutedil bir fırkadır.

Keyfiyye: Nübüvvet'in Hz. Ali'nin hakkı olduğunu fakat Cebrail'in hata ile Hz. Muhammed'e vahiy getirdiğini düşünmüşlerdir. Râfızî'lerden Gurâbiyye fırkasıda aynı düşüncüyü savunmuştur.

Fâtımiyye: Müellif bu fırkanın tanımında Hz. Fatıma'nın Hz. Aişe'den üstün olduğunu inananlar olarak tanımlama yapmıştır. Hz. Aişe'ye karşı tutumlarının arka planında Cemel savaşındaki karşı tavır tahmin edilmektedir. Fırkanın çıkış nedenleri, imametini Hz. Fatıma soyundan olanların hakkı olduğunu düşünmeleridir.¹⁰ İfrikiyye bölgesinde devlet kuran Fâtımiler, Mısır, Yemen, Kuzey Afrika gibi önemli yerleri ele geçirmişlerdir. Selahaddin Eyyübi önderliğinde yıkılıp, Abbasi halifeliğine bağlanmıştır.¹¹

Muhtâriyye: Hz. Ali'den sonra hilafeti Muhtâr es-Sekaffî'ye layık görenlerin fırkasıdır.

İsmâiliyye: Allah'ın bütün sıfatlarını kabul etmeyip, imameti Cader es-Sadık'a layık görürler. İsmâiliyye'nin en bilindik özelliklerinden bir tanesi nasların zahiriliğini kabul etmeyip batını düşünceler geliştirmesidir. Tenasüh, recat, devir gibi inançları kabul ederken, iki imamın varlığına inanırlar. Bu imamlardan bir tanesi konuşan bir tanesi susandır.¹² İsmâilî'ler imamların insanüstü varlık olduklarına, hatta Hz. Peygamber'le birlikte sırayla Allah'ın nurunun imamlara geçtiğini kabul ederler.¹³ İsmâillerde, İslam 7 temel esas üzerinedir. Bunlar velayet, taharet, namaz, zekât, oruç, hac ve cihattır.¹⁴ Zekât ve sadakalarını imamlara vermeyi ve imamların kabirlerini ziyaret etmeyi zorunlu tutmuşlardır.¹⁵

Nusayrîyye: Hz. Ali'ye İlahlık vasfı yüklediklerinden müellif tarafından tekfir edilmişlerdir. Nusayrîlerin inanç sistemleri batını yorumlara dayanmaktadır. Onlara göre Allah 7 defa beşer olarak tezahür etmiş, son tezahüründe, Hz. Ali'ye hulûl etmiştir. Melek, vahiy, peygamber gibi inançları bulunmakla birlikte bu konularla ilgili batını yorumlar yapmışlardır. Selmân-ı Fârisî'yi bab olarak görmüşler ve Hz. Muhammed'e ancak onun vasıtasıyla ulaşılabilir. Dünyadaki olayları ve işlevleri Selmân'ın çocukları kabul ettikleri 5 eytam yerine getirmektedir.¹⁶ Mercidabık savaşıyla Osmanlı'ya katılan fırkanın, ilk dönem Devlet yanlısı politikası, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde isyan hareketlerine dönüşmüştür. Fransa'nın yardımıyla 1922'de Alevî Devleti kurmuşlardır. 1942 yılında ise Suriye Devletine katılmışlardır.¹⁷ 1960-1970 yıllarından itibaren Suriye Devleti'nde de yönetimi ele geçirmişlerdir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

9 Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, 298.

10 Hâkim es-Semerkandî, Terceme-i Sevâdu'l-A'zam, thk. Abdülhayy Habîbî (Tahran: yy., 1348), 183.

11 Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımiler", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/229.

12 Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, Kelam Terimler Sözlüğü (İstanbul: İsam, 2010), "Kelam Terimleri Sözlüğü", 163.

13 Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, 316.

14 Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, 321.

15 Ebu'l-Hüseyn Malâti, et-Tenbîh ve'r-Red, thk. Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2007), 32.

16 Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, 370-389.

17 İlyas Üzüm, "Nusayrîlik", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/271.

Günümüzde Suriye, Türkiye ve Lübnan'da Nusayrîler bulunmaktadır.¹⁸ Müellif İshâkiyye fırkasının da Nusayrîlerin görüşlerini benimsediğini bildirmiştir.

Sebeiyye: Hz. Ali'nin ölmediğine inanıp göğe çekildiğine inanan gruptur. Belli bir zaman sonra yeryüzüne ineceğini umut ederler. Sebeiyye imamet hakkındaki görüşleri ile bilinmektedir. Hz. Ali'nin ölmediğini, onun ölümsüz olduğunu iddia etmiştir. Onun, ölümsüz olduğunu savunmalarının altında Hz. Ali'yi ilah olarak görmeleri yatmaktadır. Hz. Ali'yi peygamberin vasi olarak tayin ettiğini de dile getirmişlerdir.¹⁹

Süleymaniyye: Fırkanın kurucusu Süleyman b. Cerîr'dir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini kabul eden gruptur. Hz. Osman başta olmak üzere Hz. Aişe, Hz. Zubejr ve Hz. Talha'yı tekfir etmişlerdir. Süleyman b. Cerîr imametini şura ile gerçekleşmesi gerektiğini savunur. Aynı zamanda Hz. Ali'nin imamete layık kişi olduğunu söylemiş olup, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in imametini kabul etmiştir. Hz. Osman'ı tekfir etme sebebi ise imamet konusu olmayıp, Osman döneminde süregelen olaylar olmuştur.²⁰ Hz. Ali'ye karşı çıkan ve onunla mücadeleye giren Hz. Aişe, Zubejr ve Talha'nın da küfre düştüğünü söylemiştir. Takıyye, beda gibi inançlara karşı çıkan Süleyman b. Cerîr, bu inançlar sebebiyle Râfîzî'lerin de hak yolu terk ettiklerini söylemiştir.²¹

Mansûriyye: Kurucusu Mansûr el-İclî'dir. Resullerin sürekli geleceğini savunmuş olup kendisini ve kendisinden sonraki 6 oğlunun da Peygamber olduğunu savunmuştur. Cennet ve cehennemle ilgili görüşleri bulunmaktadır. Cennet iyiliği, dünya nimetlerini temsil ederken, cehennem dünyanın sıkıntısını ve kötülüğü temsil etmektedir. Cennet, cehennem ve haramı sembolleştiren Mansûr'a göre zina, içki, kumar, ölü hayvan ve kan gibi şeyler mübahtır. Kendisine katılmayanların mallarını helal görmüş, onların boğularak öldürülmesini emretmiştir. Aşırı görüşleri, Bahâilik, İsmâiliyye, Sûfiyye gibi fırkalar üzerinde etkili olmuştur.²²

Mu'favızıyye: Mu'favızlara göre Allah dünyada hiçbir şey yaratmamıştır. Allah Muhammed'e (s.a.v) kudret vermiştir. Yaratılan her şeyi Peygamber yaratmıştır. Bu düşünceyi birçok Mufavvız, Hz. Ali için de söylemiştir.²³

Haşebiyye: Lütfi Paşa bu fırkanın hangi ekolün tali fırkası olduğunu açıklamamıştır. Yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler neticesinde fırkanın Râfîzî veya Cehmiyye ekolleriyle bağlantılı olabileceği tahmin edilmektedir. Haşebiyye ismi, Muhtâr es-Sekaffî'nin ordusunda elinde sadece silah olarak sopa bulunanları aşağılamak için kullanılmıştır. Kuran'ın mahluk olduğunu düşünmektedirler. Nesefi Cebriye fırkasında sayarken, Ebu Hanefî'nin tasnifinde Râfîzî olarak sayılmıştır.²⁴

Bu sayılan tali fırkalar Lütfi Paşa'nın eserinde Râfîzî fırka olarak işlediği birkaç mezheptir. Râfîzî fırka başlığı altında Şîa'yı da müellif eserinde işlemiştir. Bu bize döneminde Râfîzîlik isminin daha yaygın olduğunu göstermektedir. Şîa'nın ise sadece bir tali fırka olarak işlenmesi dikkat çekici olmuştur.

18 Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, 370.

19 Mustafa Öz, "Gâliyye", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/336.

20 Muhammed Aruçi, "Süleyman b. Cerîr", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/82.

21 Muhammed Abdülkerim eş-Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal İslam Mezhepleri Tercüme, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 161.

22 Ethem Ruhi Fığlalı, "Ebû Mansûr el-İclî", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/181.

23 Ebû'l-Hasan el-Eş'ari, İlk Dönem İslam Mezhepleri Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafatü'l-Musallîn, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın (İstanbul: Kabcacı, 2005), 47-48.

24 Gömbeyaz, İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri, 271.

2.2. LUTFİ PAŞA’NIN TASNİFİNDE KADERİYYE FIRKALARI

Lutfi Paşa’nın işlemiş olduğu Ehl-i bid’at fırkalarının bir diğer ana ekolü Kaderiyye’dir. Râfızîlerden sonra müellif eserinde en fazla Kaderiyye ekolünün düşüncelerine yer vermiştir. Lutfi Paşa Kaderileri kader konusunda eleştirmiş olup, hayrın Allah tarafından, şerrin ise şeytan ve nefisten kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Lutfi Paşa’nın tasnifindeki bazı Kaderi fırkalar şunlardır:

Vâsiliyye: Lutfi Paşa bu tali fırkayı açıklarken Mu’tezile ismini de kullanmıştır. Bu fırkayı Mu’tezile’nin 5 esasından biri olan el-Menzile görüşü üzerinden eleştirip, tekfir etmiştir. Vâsiliyye, Mu’tezile’nin kurucusu olan Vâsıl b. Ata’ya tabi olanların fırkasıdır. Vâsıl’a ait olan ve ona ithaf edilen Vâsiliyye fırkasının görüşleri 4 başlık halinde toplanabilir. Bunlardan birincisi teaddüd-i kudemaya meydan vermemek için Allah’ın hayat, ilim, irade, kudret gibi sıfatlarını kabul etmemesidir. Diğer bir görüşü ise kader meselesidir. Kötü ve şer olanın, Allah’a nispet edilmesinin, adalet prensibiyle bağdaşmayacağını söylemektedir. Üçüncü görüşü ise büyük günah işleyenler konusundadır. Vâsıl bu konuda Haricilerle Mürcie arasında bir görüş beyan etmiştir. Böyle kimseleri el-menzile beyne-l menzileteyn anlamındaki küfürle-mü’min arasında bir konuma oturtmuştur. Dördüncü ve son görüşü ise Cemel ve Sıffin savaşlarına katılanların durumlarının bilinemeyeceğini söylemesidir. Bu savaşlardaki taraflardan bir tanesinin hatalı olduğunu kabul eder ama hangi tarafın hatalı olduğunu bilinemeyeceğini bildirir.²⁵

Hâdesiyye: Kur’an’ın mahluk olduğunu söyleyen bir gruptur. Lutfi Paşa bu grubu Allah’a mekân isnat ettikleri gerekçesiyle de eleştirip tekfir etmiştir. Bu fırka, Ahmet b. Hâbit’in liderliğini yaptığı Hâbitiyye fırkasının görüşlerini benimsemiştir. Ahmet b. Hâbit önceleri fikir olarak Mu’tezile’ye yakinken, Hz. İsa’yı ikinci ilah olarak görmesi, tenasüh inancı, peygamberin çok evliliği hakkında aşırı düşünceleri sebebiyle Mu’tezile dahil bütün ulema tarafından lanetlenmiş, tekfir edilmiştir.²⁶

Cübbâiyye: Başları Ebu Ali el-Cübbâi’dir. Mu’tezile içerisinde Cübbâi, Ebü’l Hüzeyl el-Allâf’tan sonra en bilgili kişi olarak gösterilmektedir. Birçok kelam konusu hakkında görüş beyan etmiştir. Bazı görüşleri oğlu tarafından desteklenirken, bazıları destek görmemiştir. Cübbâi’nin görüşleri arasında bilginin ilk kaynağının duygular olması, alemin arazlar ve cevherden oluşması, akıl ile Allah’ın varlığı ve birliğinin bulunabileceği ama sıfatlarının bilinemeyeceği vardır. Mu’tezile alimleri, Allah’ın kelamının tek olduğunu ifade etmektedirler. Cübbâi ise levh-i mahfuzda yazılan kelam ile Kur’an’da yazılan veya okunan birden fazla kelamın aynı olduğunu, dolayısıyla birden çok kelamın varlığından bahsetmektedir. Peygamberlik geldikten sonra Peygamberlerin küçük günah dahi işleyemeyeceği, velilerin ise kerametinin olmadığına inanır. Büyük günah işleyen kişinin gerçek manada tövbe etmeden mü’min olamayacağı görüşündedir. Kabir azabını kabul eden Cübbâi, deccal ile alakalı fikirleri kabul etmemektedir.²⁷

Nazzâmiyye: Lutfi Paşa bu fırkayı felsefeyle uğraşmalarından dolayı ve kader konusunda Allah’a sınır koyduklarından ötürü eleştirip tekfir etmiştir. Fırkanın kurucusu İbrâhîm b. Seyyâr b. Hânî en-Nazzâm’dır. Basra Mu’tezilesindedir. Mu’tezile’nin 5 esasına sıkı sıkıya bağlıdır. Allah’ın kötülüğü yaratmaya gücünün yetmeyeceği, irade sıfatının olmadığı, parçalanamayan cüzün olmadığı, yaratma tek bir seferde olup zaman bakımından farklılıklar olduğu, icmâ ve kıyasın delil olmayacağı gibi görüşlere sahiptir.²⁸

Neccâriyye: Neccâriyye, Hüseyin b. Muhammed Neccâr’ın kurmuş olduğu bir ekoldür. Kurucusunun adına ithafen Hüseyiniyle olarak da bilinmektedir. Neccâriyye Abbasi halifesi Me’mun döneminde etkili olmuş olup, farklı konulardaki görüşleri hasebiyle bazen Mu’tezile,

25 Bkz: el-Eş’ari, Makâlâtü’l İslâmiyyîn Tercümesi, 200-228; Kadı Abdulcebbar, Şerhu’l Usulî’l Hamse, 2.

26 Mustafa Öz, “Ahmed b. Hâbit”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/70.

27 eş-Şehristani, el-Milel ve’n-Nihal Tercümesi, 84-87; Murat Önder, Giritli Sırrı Paşa, Ârâü’l-Milel Adlı Eseri ve Mezhepler Tarihindeki Yeri (Konya: Konya Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006), 79.

28 eş-Şehristani, el-Milel ve’n-Nihal Tercümesi, 66-68.

bazen Mürcie ve bazen de Cebriyye'den sayıldığı olmuştur. Hâtku'l Kur'an ve ilim, irade, kudret gibi sıfatlar konusunda Mu'tezile çizgisinden yana tavır almıştır. Kader ve kulların fiilleri konusunda Ehl-i sünnetle birlikte Mürcie'ye yakın bit tutum sergilemiştir. Neccâriyye imanının sadece tasdikten ibaret görmüştür.²⁹ Büyük günah işleyenler ise cezalarını çekip cehennemden çıkarılacaktır. Zira ebedi cehennemde kalmaları durumunda kafirlerle aynı statüde olacağından dolayı, bunun Allah'ın adaletiyle uyuşmayacağını kabul ederler. Çocuklar konusunda ise ahirette Allah'ın onlara lütfetmesi veya da cezalandırması caizdir. Neccâriyye, Burgusiyeye, Za'firaniyye ve Müstedrike gibi tali fırkalara ayrılmıştır.³⁰

2.3. LUTFİ PAŞA'NIN TASNİFİNDE HÂRİCÎ FIRKALARI

Lutfi Paşa'nın eserlerinde değindiği bir diğer Ehl-i bid'at ekol Hâricîlerdir. Hâricîye sözlükte, çıkmak, isyan etmek gibi anlamlara gelir. Marîka, Şurât, Muhakkime, Harûra gibi isimlerle de anılmışlardır. Lutfi Paşa Hâricîleri Ehl-i sünnet dışı fiillerinden ve Hz. Osman'ı öldürmelerinden ötürü tekfir etmiştir. Müellif eserlerinde Hâricî fırkalara da sıkça yer vermiştir. "Hüküm ancak Allah'a aittir" ifadesini sloganlaştırıp kendilerine has itikadi görüşler benimsemişlerdir.³¹ Lutfi Paşa'nın eserinde yer alan bazı Hâricî fırkalar şunlardır:

Şemrâhiye: Bu fırka Allah'ın nimetleri üzerinden görüş beyan etmiş olup, Allah'ın nimeti olan her şeyde herkesin hakkı olduğunu savunmuştur.

Ezârîkiyye: Nâfi b. Ezrâk'a nispet edilen, Cemel ve Siffin savaşlarına katılanların kâfir ve ebedî cehennemlik olduğunu ileri süren fırkadır. Ayrıca kendileriyle birlikte kıyam etmeyen haricileri de tekfir etmişlerdir. Hâricîler arasındaki en sert fırka olan Ezârîka'nın en bilindik, belli başlı özellikleri takiyyeyi ve recm cezasını reddetmeleri, muhaliflerinin çocuklarını dâhi öldürmeyi caiz görmeleri sayılabilir.³² Ehl-i sünnete itaat edenleri dinden çıkmış görmüşlerdir. Bu sebeple Lutfi Paşa bu grubu küffarlıkla suçlamıştır.

Beyuhiyye: İmanı ilimle eşitleyen gruptur. Ebû Beyhes Heysam b. Câbir'e nispetle bu adı almışlardır. İman'ın ilim, ikrar ve amelden meydana geldiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla bir kimse Allah'ı, peygamberlerini, Hz. Muhammed'in tebligatını bilip ikrar etmedikçe, ayrıca ilâhî emir ve yasakları yerine getirmediği Müslüman sayılmaz.³³

el-Muhakkimetü'l-Ülâ: Hz. Ali'nin hükümetini kabul etmeyen ve 12 bin kadar neferi bulunan gruptur. Hz. Ali'ye karşı çıkan ilk Harici grup olan Muhakkimetü'l-Ülâ, ibadetlere düşkünlükleriyle de bilinmektedir. Hz. Peygamber tarafından imanlarının şursuz olduğuna dair hadisler aktarılmıştır.³⁴

İbâziyye: Hz. Ali başta olmak üzere çoğu sahabeyi tekfir edip, ameli imandan bir cüz olarak görenlerin oluşturduğu diğer bir gruptur. İbâziyye, büyük günah işleyenleri sadece nimete karşı nankörlük anlamında kâfir saymıştır. Muhalif Müslüman grupların yaşadığı toprakları İslâm ülkesi kabul ederek onlarla evlenmeyi ve miras intikalini meşru görmüştür. İbâziyye, Hâricîliğin en ılımlı ve günümüze kadar ulaşan tek koludur.³⁵ Günümüzde İbâzilik Uman'da Gafiri ve Hina kabilelerinin mezhebidir. İbâzilik Kuzey Afrika, İran, Horasan, Hind, Çin gibi bölgelerde Umman'lı

29 Abdulkâhir el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l Fırak ve Beyânu'l Fırkatî'n-Nâciye (Beyrut: Daru'l Âfâki'l-Cedîde, 1977), 196.

30 Mustafa Öz, "Neccâriyye", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/483.

31 Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, 158.

32 Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, 160.

33 Mustafa Öz, "Beyhesiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/65.

34 Mustafa Öz, "Muhakkime-i Ülâ", TDV İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/397.

35 Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, 164.

tüccarlar vesilesiyle yayılmıştır.³⁶ Sayıları kesin olarak bilinmese de 2-3 milyon civarı oldukları tahmin edilmektedir.³⁷

Meymûniyye: Allah hayır ve şerri dileyen değildir. Bunlara göre kafirlerin çocukları cennetlidir. Ayrıca Yusuf suresini içinde aşk konusu geçtiği için inkâr ederler.

Mükremiyye: Lutfi Paşa bu grubu tanıtırken buzağıya ikram ettiklerini ön plana çıkarmıştır. Buradaki ikramın tapınmak anlamında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca ibadetler konusunda namaz kılmayanın kafir olduğunu dile getirmişlerdir. Bu tekfirin namazı terkten dolayı değil, Allah'ı bilmemeden ötürü olduğunu belirtmişlerdir.

Lütfi Paşa bunların dışında *Hayat-ı Ebedî* eserinde Abbasiyye, Hârisiyye, Şeybâniyye, Meçhûliyye, Şuybâniyye, Halifiyye, Seniyye gibi tali fırkaları da işlemiştir.

2.4. LUTFİ PAŞA'NIN TASNİFİNDEKİ CEBRİYE FIRKALARI

Cebriyye fırkası, Cehm b. Safvân öncülüğünde kurulmuş olup, Lutfi Paşa bu ana ekolü *Hayat-ı Ebedî* eserinde Ehl-i bid'at fırkaları sayarken ikinci sırada yer vermiştir. Sözlükte “bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek, birine zor kullanarak iş yaptırmak” gibi anlamlara gelen cebr kelimesinden türemiştir. Terim olarak ise kulların cüzi iradesinin bulunmadığını, her şeyin ilahi gücün tesiriyle meydana geldiğini savunan olarak tanımlamak mümkündür.³⁸ Lutfi Paşa Cebriyyeyi tanımlarken insanda kudreti kabul etmediklerinden ve Allah'tan başka cennet ve cehennem de dahil olmak üzere her şeyin yok olacağını düşündüklerinden ötürü tekfir etmiştir.

Kaynaklarda Cebriye-i hassa ve Cebriye-i mutavassita olarak ikiye ayrılmıştır. Cebriye-i hassa kulun kendi iradesinin olmadığını savunurken, Cebriye-i mutavassita kulun bir kudretinin var olduğunu, fakat insanın fiillerinde bu kudretin etkili olmadığını savunur. Bu yaklaşımlarıyla Eş'arîlere benzerler.³⁹

Cehm'den sonra Mu'tezile'den Dırâr b. Amr, Şîa'dan Hişâm b. Hakem, Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr, Muhammed b. İsâ el-Burgûs, Yahyâ b. Ebû Kâmil gibi kişiler, özellikle kullara ait fiillerin meydana gelişine ilgili görüşlerinden hareketle hemen hemen bütün kelamcılarca Cebriyye'nin temsilcileri kabul edilmişlerdir.⁴⁰

Fırkanın temsilcisinden hareketle daha çok Cehmiyye ismiyle yaygınlık kazanmıştır. Lutfi Paşa'nın bahsetmiş olduğu Cebri fırkalar şunlardır:

Cehmiyye: Cehmiyye, Cebriye-i Halisa olarak da bilinir.⁴¹ Cehmiyye, kelami konularda Müşebbehe ve Mücessime'ye karşı görüş olarak doğmuştur. Aynı zamanda Sümenlerden, Hristiyanlardan ve Yahudilerden de etkilendiği kaynaklarda geçmektedir.⁴² Cehmiyye, akıl-nakil ikilemi konusunda görüş beyan etmiş, aklın nakli tevil edebileceğini savunmuştur. Hatta bazı durumlarda akli muhasebeyle, naklin zahirinin terk edebilmenin mümkün olduğunu söylemiştir. Allah'a hâdislik yükleyeceğinden ve varlık sahasına indireceğinden hiçbir koşulda sıfatları kabul etmemektedir. Cehmiyye'nin birbirinden farklı olan bu akılcı görüşleri, diğer mezheplerin süzgecinden geçip onların görüşlerine de ilham olmuştur. Cehmiyye tek başına bir mezhep olmayıp, akılla ilgili konularda başvurulacak bir akım olmuştur.

36 Ethem Ruhi Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 2021), 177.

37 Ethem Ruhi Fiğlalı, “İbâziyye”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/261.

38 İrfan Abdülhamid Fettâh, “Cebriyye”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/205.

39 Ebu'l-Feth Tâcuddîn Muhammed eş-Şehristani, *el-Minel ve'n-Nihal*, thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekil (Kahire: Müessesetü'l Hâlebi, 1968), 1/85-86.

40 Fettâh, “Cebriyye”, 7/206.

41 el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, 199; Râzi, *İtikâdât*, 68.

42 Şerafettin Gölcük, “Cehmiyye”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/234.

Havfiyye: Onlara göre Allah'ı seven kimsenin, Allah'tan korkmasına gerek yoktur. Zira seven ile sevilen arasında bağ vardır. Allah kendini seven kişiyi korkutmaz. Ehl-i sünnete göre bu görüş yanlıştır.⁴³

Dırâriyye: Başları Dırâd b. Ömer'dir. Bu gruba göre mü'min olan bir kişi Allah'ın bütün esmasını ve sıfatlarını bilmek mecburiyetindedir. Allah'ın mahiyeti ancak kendisi tarafından bilinir. Cennet'te Allah verilmiş olan altıncı bir hisle bilinir görüşünü savunurlar.⁴⁴

Bu 3 tali fırkanın dışında Lutfi Paşa'nın eserleri incelendiğinde Mehhâniyye ve Mahlûkiyye'nin de Cebri fırka olduğu tahmin edilebilmektedir.

2.5. LÜTFİ PAŞA'NIN TASNİFİNDEKİ MÜRCİE FIRKALARI

Mürcie Ehl-i bid'at fırkalarından mutedil yol izleyenlerin mezhebi olmuştur. Lutfi Paşa bu mezhebi, Allah'a iman eden kişilerin emir ve nehiylerden sorumlu tutulmadığı fırka olarak tanıtmıştır. Yine bu mezhepte günahların imana zarar vermediğini de belirtmiştir.

Mürcie fırkasının doğuşunda siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel olmak üzere birçok faktör etkili olmuştur. Hâricîlerin baskıcı din anlayışı, Emevîler'in iktidar mücadelesi, göçebe hayatından yerleşik hayata geçerken ki uyum problemleri bu faktörlerin başlıca sebeplerindedir. Böyle bir ortamda dayatıcı ve baskıcı din anlayışının karşısında ılımlı ve nezaket sahibi, aynı zamanda Arap-mevâli tartışmasından uzak uzlaşıcı bir fırka olarak Murcie yerini almıştır.

Mürcie'nin birçok konuda görüş beyanı bulunmaktadır. İtikadi olarak söylemleri iman konusunda çevrelenmiştir. Onların bazısı imanı tasdikten ibaret görmüş, bazısı ikrardan bazısı da hem tasdikten hem ikrardan ibaret görmüştür. Fakat kesinlikle amellere imanın tanımında yer vermemişlerdir. Murci'ler bu konuda "Küfürle birlikte iyi ameller fayda vermediği gibi imanla birlikte kötü ameller de zarar vermez"⁴⁵ sözünü sloganlaştırmışlardır. Mürci'ler imanda istisna konusu üzerinde sıkça durmuş olup, imanda istisnayı doğru bulmamışlardır. Mürcie itikadi olarak Mâtürîdîliğin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu ılımlı ve uzlaştırıcı tutumu aynı zamanda Türklerin İslamiyet'e geçişine ve Mâtürîdîliğin benimsemesine vesile olmuştur.⁴⁶

Lutfi Paşa'nın eseri incelendiğinde Murcie fırkalarına, çok az yer verdiği görülmüştür. Bunların sayısını ancak 3'e kadar ulaştırabildik. Lutfi Paşa'nın eserinde geçen Murcie fırkalar şunlardır:

Ahnesiyye: "La ilahe illallah Muhammed Rasulallah" diyen bir kişi her ne yaparsa yapsın mü'mindir. Ahnesiyye, Ahnes b. Kays'a tabi olan taraftar topluluğudur. Takıyye'nin uygulandığı yerde ehl-i kible hakkında hüküm verilemeyeceğini söylemişlerdir. İmanlı olduğu bilinenlerle dostluk kurulabileceği, kafir olduğu bilinenlere de buğz edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.⁴⁷

Nemîriyye: Başları Yûnus b. Nemîrî'dir. Yûnusiyye olarak da isimlendirilmiştir. Cennete girmek için imanı yeterli görmüşlerdir. İmanı ise Allah'ı bilmek olarak tanımlamışlardır. Bunun dışında ibadetler başta olmak üzere iyi davranışların imanla alakası yoktur.⁴⁸

Haşeviyye: Haşeviyye, nasların zahirine önem verip, dini konularda akıl yürütmeyi kabul etmemiştir. Bu onları siyak-sabah gibi Kur'an konularını yok saymaya, uydurma sözleri hadis olarak kabul etmeye bundan ötürü de teşbih ve teccime varıncaya denk yorumlar yapmalarına sebep olmuştur. *Tezkiratü'l Mezâhip'de* bu fırka, Mürcie'den bir fırka sayılmıştır. *Hayat-ı Ebedî'de* de benzer bir tanıtım yapılmıştır. Allah'ı sıfatlarından hareketle kişileştirildiğini söyleyip, fırkanın

43 Ahmet Ak, "Risale fi Beyani Güruhi Ehli'd-Dalal ve Makalatihim Adli Eserin Maturidi'ye Aidiyeti Meselesi ve Risalede Mezheplerin Tasnifi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/2 (15 Aralık 2008), 302.

44 eş-Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal Tercümesi, 92.

45 eş-Şehristani, el-Minel ve'n-Nihal, 1/162.

46 Kutlu, "Mürcie", 32/43-44.

47 eş-Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal Tercümesi, 135.

48 Kutlu, "Mürcie", 32/44.

cahil ve kafir olduklarını söylemiştir. Lütfi Paşa herhangi bir ekol arasında fırkaya yer vermemiştir. Fakat diğer kaynaklardan hareketle fırkanın Mürcie olduğu tahmin edilmiştir.

Lutfi Paşa'nın *Hayat-ı Ebedî* eserinde işlemiş olduğu Şekâkiyye fırkasını Kadir Gömbeyaz Hoca doktora tezinde Doğu Hanefi geleneğinde Murcie olarak gösterse de biz bunun doğru olmadığı kanaatinde olduğumuz için burada işlemedik.

2.6. LUTFİ PAŞA'NIN TASNİFİNDEKİ MÜŞEBBİHE FIRKALARI

Lutfi Paşa'nın Ehl-i bid'at olarak değinmiş olduğu bir diğer ekol ise Müşebbihe ekolüdür. Müellif, Müşebbihe'yi Allah'ı mahlukata teşbih edenler olarak tanımlamış olup helak olduklarından bahsetmiştir. Müşebbihe'nin ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler vardır. İlk görüşe göre teşbih inancı Yahudilerden isrâiliyat yoluyla Müslümanlığa geçtiği kabul edilir. Bu konuda hadis uydurma faaliyetleri de etkili olmuştur. Diğer bir görüş ise Mu'tezile ve Cehmiyye'nin düşüncelerindeki ilahi sıfatlara karşı aşırı nehiyleri eleştirmek için, hadisçilerin bu konuda teşbihe varacak kadar, sahih olup olmamasına bakmaksızın rivayetleri etkili olmuştur. Başka bir görüş ise Şîa ile bazı Sufi gruplarının liderlerini yüceltmek için teşbihe varacak derece de uluhiyet nitelermeleri Müşebbihe'nin ortaya çıkış sebeplerindedir. Sünni ve Şîi kanallarından ortak beslenen Haşviyye, Müşebbihe'nin ortaya çıkmasında en etkili kollardan bir tanesidir.⁴⁹

Müşebbihe Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda görüş beyan edenlerin toplama bir mezhebi olduğu söylenebilir. Diğer itikadi konularda Müşebbihe'nin görüşlerine rastlanmamıştır. Fırkaların teşbihe bakışı birbirinden farklıdır. Bazı gruplar Allah'ı mahlukata benzetirken, bazıları haberi sıfatlardan hareketle mahlûkatı Allah'a benzetmektedirler.

Lutfi Paşa Müşebbihe ekolüne eserinde sığ olarak yer vermiştir. *Hayat-ı Ebedi* eserinden çıkarabildiğimiz Müşebbihe fırkalar şunlardır:

Ca'diyye: Allah'ın güzel suretli olduğundan ve saçlı olduğundan bahsetmişlerdir. Allah'a yakınlık konumunu da ithaf etmişlerdir.

Şadikiyye: Allah'ın insanları kendi sureti üzerine yarattığına inanırlar. Neseфи bu fırkayı Şakkiyye ismiyle Hâricî olarak işlemiştir. Neseфи imanla ameli bir gördüklerinden bahsetmiştir.⁵⁰

Mahcûriyye: Lutfi Paşa bu fırkanın hem imanda şek yaptığından hem de Allah'ın eli, ayağı, parmağı olduğuna inandıklarından bahsetmiştir.

SONUÇ

Lütfi Paşa yapmış olduğu çalışmada 73 fırkanın kesretten kinaye olduğunu dile getirmiştir. Bununla beraber 73 fırkayı tamamlama gayreti güttüğü de eserden anlaşılmaktadır. 73 fırkayı "6 * 12 + 1" tasnifiyle planladığını söylese de bunu tam anlamıyla başardığı söylenemez. Nitekim çıkarttığımız sonuç bunu doğrular vaziyettedir. Lütfi Paşa'nın eserinde 6 ana mezhebin yanında, Dehriyye, Laedriyye gibi felsefi düşüncelere, hangi ana ekole bağlı olduğu anlaşılmayan fırkalara ve Mestûkiyye Ma'rufiyye, İnâniyye gibi İslam dışı dinlerin mezheplerine de yer verdiği görülmüştür.

Lutfi Paşa eserlerinde kendi gibi düşünmeyenleri keskin bir dille eleştirmiş, onlara İslam dairesinde yaşam hakkı tanımamıştır. Kaldı ki yukarıda belirttiğimiz gibi Eş'arîler'in, Mâtürîdîler'den farklı görüşlerine dahi tahammül etmemiştir. Lutfi Paşa'nın katı tasavvufî ve fıkhi bakış açısı mezhepler konusunda da etkili olmuş, Ehl-i sünnete sıkı sıkıya sarılmıştır. Bunlarla beraber Lutfi Paşa'nın sahip olduğu fikir ve düşünceler, kaleme aldığı eserler, yaşadığı dönemin teolojik tartışmalarına ışık tutmaktadır. Zira siyasi kimliğe sahip kişiler, kendi dönemlerinin

49 Yusuf Şevki Yavuz, "Müşebbihe" (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/156.

50 Ebu Mutî' Mekkûl en-Neseфи, Kitâbu'r-Red ale'l-Ehvâ ve'l-Bid'a., thk. Marie Bernand (Annales İslamologiçes., 1980), 116.

LÜTFİ PAŞA'NIN MEZHEPLERE BAKIŞI

---

hâkim fikir ve düşüncelerini yansıtır. Lütfi Paşa'nın da yaşamış olduğu dönem, Devlette Ehl-i sünnet görüşlerinin hâkim olduğu bir döneme denk gelmiştir. Lütfi Paşa İslam dairesini sadece kendi penceresinden görenlerle sınırlı tutmuştur. Düşünce özgürlüğüne ve farklı sistematik bakışlara izin vermemiştir.

İslam dininin hoşgörülü bakışı ve kapsayıcı tutumu geniş coğrafyalarda etkili olmuştur. Bu geniş yelpaze, insanların yaşamış olduğu sosya-kültürel, siyasi, ekonomik vb. etkenler çerçevesinde yer ve zaman farkları gözetilerek değişiklik göstermiştir. Lütfi Paşa'nın bu değişimlerden kaynaklı olan düşünce sistemlerini ve fiillerini kabul etmemesi hatta onları yok sayması İslamiyet'in kapsayıcılığına ters düşmektedir.

Müellif, kaleme almış olduğu eserlerle Mezhepler Tarihinde var olmuş görüşleri yansıtmış, farklı fırkaların tanınmasında etkili olmuştur. Fırka-i nâciye konusundaki görüşleri bu konunun aydınlatılması noktasında kendinden sonraki çalışmalara öncü olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ak, Ahmet. “Risale fi Beyani Güruhi Ehli'd-Dalal ve Makalatihim Adli Eserin Maturidi'ye Aidiyeti Meselesi ve Risalede Mezheplerin Tasnifi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (15 Aralık 2008), 287-310.
- Aruçi, Muhammed. “Süleyman b. Cerîr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bağdâdî, Abdulkâhir el-. *el-Fark Beyne'l Fırak ve Beyânü'l Fırkati'n-Nâciye*. Beyrut: Daru'l Âfâki'l-Cedîde, 1977.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Dîb Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Eşari, Ebû'l-Hasan. *İlk Dönem İslam Mezhepleri Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafatü'l-Musallîn*. çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabcacı, 1. Basım, 2005.
- Fettâh, İrfan Abdülhamîd. “Cebriyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 4. Basım, 2021. <http://www.dr.com.tr/Kitap/Gunumuz-Islam-Mezhepleri/Ethem-Ruhi-Figlali/Din-Tasavvuf/Islamiyet/urunno=0001927102001>
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. “İbâziyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Gölcük, Şerafettin. “Cehmiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Kadı Abdulcebbâr, Ahmed. *Şerhu'l Usuli'l Hamse Mu'tezilenin Beş İlkesi*. ed. Metin Yurdağür. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Pasifik Ofset, 2013.
- Kutlu, Sönmez. “Mürchie”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Lütfi Paşa, Abdul'müîn. *Hayatü'l Ebedi*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, 953.
- Malâti, Ebu'l-Hüseyn. *et-Tenbîh ve'r-Red*. thk. Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2007.
- Nesefi, Ebu Mutî' Mekhûl en-. *Kitâbu'r-Red ale'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*. thk. Marie Bernand. *Annales Islamologiques*, 1980.
- Önder, Murat. *Giritli Sırrı Paşa, Ârâü'l-Milel Adlı Eseri ve Mezhepler Tarihindeki Yeri*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Öz, Mustafa. “Ahmed b. Hâbit”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Öz, Mustafa. “Beyhesiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyhesiyye>
- Öz, Mustafa. “Gâliyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öz, Mustafa. “Muhakkime-i Ülâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Öz, Mustafa. “Necçariyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Râzi, Fahreddîn er-. *İtikâdâtü Fırakil-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. thk. Ali Sâmi Neşşâr. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1982.
- Semerkindî, Hâkim es-. *Terceme-i Sevâdu'l-A'zam*,. thk. Abdülhâyy Habîbi. Tahran: yy., 1348.
- Seyyid, Eymen Fuâd. “Fâtımîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

LÜTFİ PAŞA'NIN MEZHEPLERE BAKIŞI

Şehristani, Ebu'l-Feth Tâcuddîn Muhammed eş-. *el-Minel ve'n-Nihal*. thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekil. Kahire: Müessesetü'l Hâlebî, 1968.

Şehristani, Muhammed Abdülkerim eş-. *el-Milel ve'n-Nihal İslam Mezhepleri Tercüme*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2005.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelam Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İsam, 4. Basım, 2010.

Üzüm, İlyas. "Nusayrîlik". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Müşebbihe". C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Tekfir". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

